

CREATION AND INNOVATION IN SELECTED THEORIES OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES

TWÓRCZOŚĆ A INNOWACJA W ŚWIETLE WYBRANYCH KONCEPCJI W NAUKACH SPOŁECZNYCH I HUMANISTYCZNYCH¹

ABSTRACT

The paper includes selected analyses of the concepts of creation and innovation on the grounds of various disciplines in social sciences and humanities (psychology, education studies, philosophy, economics, management and sociology). Both concepts have a very long history in all the disciplines. However, in the information era there is a need of the fresh summary of their definitions, characteristic traits and relationship with other concepts, such as activity, creativity, invention or entrepreneurship. Different dimensions of creation and innovation were presented, those related to an artist as a creator as well as an ordinary human being. Similarly innovation was analysed, both as a source of development for an organisation and enterprise, on the one hand, and as way to solve specific social problems or a social innovation, on the other. Sociological view of innovation seems to connect the micro-perspective of the education studies, psychology and philosophy with the macro-perspective of economics, organisation and management studies.

STRESZCZENIE

W artykule zostały przedstawione wybrane analizy pojęć „twórczość” oraz „innowacja” z zakresu kilku dyscyplin nauk społecznych, takich jak psychologia, pedagogika, filozofia, ekonomia, zarządzanie oraz socjologia. Oba pojęcia mają dość długie dzieje we wszystkich dyscyplinach. Jednak na współczesnym etapie rozwoju ery informacyjnej warto jeszcze raz podsumować najważniejsze cechy tych zjawisk, ich

istotę i związek ze sobą oraz z innymi kluczowymi pojęciami, takimi jak aktywność, kreatywność, inwencja czy przedsiębiorczość. Zostały przedstawione różne wymiary twórczości, zarówno z punktu widzenia artysty, jak i zwykłego człowieka. Podobnie została rozpatrzona innowacja, jako źródło rozwoju dla organizacji i przedsiębiorstwa, jak też sposób na rozwiązanie określonych problemów społecznych w postaci innowacji społecznych. Socjologiczne rozumienie innowacji połączyło mikroperspektywę psychologiczno-pedagogiczną i filozoficzną z makroperspektywą ekonomiczną oraz nauk o organizacji i zarządzaniu.

KEYWORDS: *creativity, creative activity, innovativeness, invention, social change*

SŁOWA KLUCZOWE: *kreatywność, aktywność twórcza, innowacyjność, wynalazek, zmiana społeczna*

WPROWADZENIE

W ramach prowadzonych od kilku lat samodzielnych oraz w składzie zespołów naukowych badań nad zmianami społecznymi z akcentem m.in. na takie zjawiska i procesy, jak sieć, informacja, wiedza, kreatywność, innowacja, inwencja, imitacja, rozwój oraz tożsamość jednostki ludzkiej, powstała potrzeba dookreślenia szeregu innych często pojawiających się w tym kontekście pojęć. W nawiązaniu do poprzednich kilku opracowań poniższe przemyślenia będą dotyczyć twórczości jako szerszego działania ludzkiego (ang. *creation, creative output*) w kontekście innowacji, która często występuje w dyskursie naukowym jako proces realizacji owego działania w konkretnym kontekście społeczno-ekonomicznym (ang. *innovation*) (por. Novikova, 2013, 2016a, 2016b). Innym ważnym pojęciem jest kreatywność jako proces, a nie tylko jako cecha jednostki ludzkiej (ang. *creativity*). Jednak ze względu na szersze przedsięwzięcia badawcze związane z kreatywnością, jako cechą charakterystyczną, procesem grupowym oraz zjawiskiem dyskursywnym, zostanie ona objaśniona w kolejnych opracowaniach.

Twórczość obejmuje wiele dziedzin ludzkiej działalności. Człowiek w swojej istocie jest uważany za twórcę, dlatego że jest indywidualnością, jest kimś wyjątkowym, szczególnym i oryginalnym. Nie możemy pomijać też niuansów teologicznych. Jak słusznie wspomnieli M. Kozłowski i K. Szreder w swoich przemyśleniach na temat społecznych źródeł konstruowania

kreatywności, twórczość, jako pojęcie, zaczęła swoją światową karierę wraz z teologią chrześcijańską oraz *creatio ex nihilo* jako przykładem suwerennego, jednostronnego, swobodnego, dobrowolnego i wyjątkowego ruchu twórczego. Taka monoteistyczna figura „Stwórcy” zapewne nadal odbija się echem w zakątkach naszej współczesnej wyobraźni, a przedstawiciele klasy kreatywnej pragną boskiej aureoli oryginalnego twórcy (Kozłowski, Szreder, 2014, s. 1; por. Kovalskyy, 2015, s. 49–64).

Ten wątek jest często związany z pojęciem talentu czy też konkretnym uzdolnieniem danej osoby, często w szeroko rozumianej dziedzinie sztuk pięknych oraz branży kreatywnej. Twórczość towarzyszy jednak nie tylko pracy czy zabawie. Jest to nieodłączny element społecznego rozwoju jednostki ludzkiej od najmłodszych lat, element nauki, dziedzina aktywnych działań wychowawczych. Działania zmierzające do stymulowania i rozwijania twórczych zdolności oraz kreatywności z zasady są ukierunkowane na pobudzanie działań niestereotypowych, nowatorskich i nieszablonowych. Te zdolności nie są zwykłym elementem układu osobowościowego jednostki ludzkiej. Współcześnie kreatywność i działania twórcze są źródłem rozwoju całego społeczeństwa.

Twórczość, działania twórcze są tak ważnym elementem, że żadnej z nauk społecznych nie wolno ich pomijać w swoich rozważaniach nad praktycznie każdym problemem czy ideą. W globalnym dyskursie kreatywności człowiek twórczy, kreatywny to też człowiek zaradny, gotowy do podejmowania wszelkich wyzwań, rozwiązywania problemów, szukający nowatorskich rozwiązań w obliczu nowoczesnych wyzwań, aktywny, a przede wszystkim wielostronnie rozwinięty i przystosowany do jedynej stałej cechy współczesności – jej zmienności. Ta ostatnia cecha ściśle wiąże twórczość i kreatywność z innowacyjnością oraz procesem innowacji. To powiązanie zostanie przedstawione w zarysie w poniższych rozważaniach z akcentem na kilka najważniejszych wątków, w miarę możliwości w ramach takiej subdyscypliny nauk społecznych, jak socjologia kreatywności.

TWÓRCZOŚĆ JAKO AKTYWNOŚĆ

Jeżeli wpisujemy pojęcie „twórczość” do wyszukiwarki, pokaże się nam ponad 10 milionów wyników w polskojęzycznym internecie, a także, na przykład, ponad 790 milionów – w anglojęzycznym. Człowiek od początku swego

istnienia, w swoim zachowaniu oraz działalności, przejawiał wiele rozmaitych form aktywności. Rozpalanie ognia, polowanie, zapamiętywanie prostych czynności, przygotowywanie prymitywnych schronień czy też rysowanie na ścianach jaskini – wszystko to ujęte jest w dzisiejszych definicjach aktywności. Aktywnością jest zarówno myślenie, jak i działanie (por. Antczak, 2015).

Już na etapie biologicznym możemy mówić o aktywności, gdyż każdy organizm jest uzależniony od otoczenia. Aby podtrzymać swe istnienie oraz zagwarantować sobie optymalne warunki rozwoju, żywa istota musi pozostać ze środowiskiem w stosunkach nieustannej wymiany. Stan potrzeby stymuluje organizm do aktywności. W procesie ewolucji aktywność ta stała się nieodłączną właściwością istot żywych, narzędziem ich istnienia. Zatem wszystkie żywe istoty przejawiają określoną aktywność. Charakter i właściwości tej aktywności są uwarunkowane typem środowiska oraz formą stosunków organizmu z jego otoczeniem.

Przy tym strukturę środowiska człowieka, prócz zjawisk przyrodniczych i przedmiotów, tworzą inni ludzie pozostający w rozmaitych stosunkach względem siebie, organizacje, grupy i instytucje tworzące jego środowisko społeczne oraz wytwory ludzkiej działalności (duchowe i materialne), czyli środowisko kulturowe. W związku z tym u człowieka rozwinęły się specyficzne potrzeby kulturalne i społeczne. Do potrzeb tych możemy zaliczyć potrzebę nowych doświadczeń, potrzebę posiadania wytworów materialnych, potrzebę kontaktu z innymi ludźmi, a także potrzebę obcowania z wytworami duchowymi (teatr, muzyka, książka itd.).

Gwoli porównania różnych perspektyw dotyczących twórczości i w szczególności aktywności twórczej warto sięgnąć do psychologii. Od początków uważała, że typową właściwością aktywności człowieka jest autonomiczność względem zmian zachodzących w otoczeniu. „Stanem normalnym człowieka jest aktywność, a zdarzenia zewnętrzne modyfikują jedynie aktywność, która się już odbywa” (Tomaszewski, 1967, s. 233). Aktywność człowieka ma sprecyzowany kierunek wyznaczony przez cel (społeczny bądź biologiczny), od którego uzależniony zostaje jej przebieg. Dzięki temu aktywność spełnia swoją pierwszorzędną funkcję w regulowaniu wzajemnych stosunków jednostki z jej środowiskiem. W pedagogice wyodrębnia się już trzy podstawowe rodzaje ludzkiej działalności, w tym aktywność społeczną, która wyra-

za się w pracy wytwórczej, działalności społeczno-kulturalnej, w zabawie, sporcie, uczestnictwie w różnych grupach publicznych. Inaczej mówiąc, są to wszystkie społecznie unormowane działania jednostek, realizowane w ramach określonych ról społecznych. Drugi rodzaj to aktywność intelektualna, zmierzająca do poznania świata, np. w pracy naukowej, szkole oraz podczas samodzielnego rozwiązywania nowo powstałych problemów, oraz trzeci: aktywność amatorska, podejmowana przez niezawodowców w rozmaitych dziedzinach techniki, nauki i sztuki. Podejmując ten rodzaj aktywności, człowiek kieruje się spontanicznością, samorozwojem i chęcią zaspokojenia własnych zainteresowań (Okoń, 2001, s. 19).

W kontekście twórczości jedną z najważniejszych cech wydaje się aktywność intelektualna. Są to czynności umysłowe lub też poznawcze. Oddziałując na przedmioty, jednostka poznaje je i rozróżnia ich cechy. Osiągnięcia badawcze realizowane w toku działań manipulacyjnych mogą zostać utrwalone i przejść do poziomu symbolicznego dzięki mowie. Myślenie wywodząc się z motorycznych działań i mowy, uniezależnia się od nich, stanowiąc specyficzną dla jednostki klasę czynności uwewnętrznionych o niemalże nieograniczonym zasięgu. „Myślenie, włączając się w inne procesy ludzkiej aktywności, umożliwia przewidywanie skutków i planowanie celów oraz przebiegu działania. Podnosi zatem świadomą aktywność człowieka na wyższy poziom” (Tyszkowa, 1977, s. 23).

W kontekście socjologicznym niezwykle ważne okazuje się pojęcie motywacji (Piegza, 2013, s. 85). Aktywność twórcza to szczególny rodzaj aktywności ludzkiej, kształtowany przez szereg skomplikowanych motywów jednostki ludzkiej zarówno pod względem społecznym, jak i indywidualnym. Również ważna jest rola zróżnicowania społeczeństwa, które tworzy warunki dla twórczości. Pitirim Sorokin jeszcze w 1927 r. twierdził, że to między innymi ruchliwość społeczna stymuluje nie tylko życie intelektualne, ale również odkrycia i wynalazki. Te ostatnie, mimo że często są wynikiem szczęśliwego zbiegu okoliczności, „połączeniem dwóch lub więcej idei w umyśle wynalazcy”, z większym prawdopodobieństwem zaistnieją w społeczeństwie ruchliwym. Tam są bowiem liczne i bardziej zróżnicowane kombinacje „idei, wartości i rzeczy dostarczające tworzyw do wynalazków umysłem ludzkim” [Sorokin, 2009 (1927), s. 493].

EWOLUCJA POJĘCIA TWÓRCZOŚCI

W ostatnich latach określenia „twórczość”, „twórca”, „tworzyć” – podobnie jak wiele pokrewnych pojęć typu „kreatywność” czy „innovacja” – stały się na tyle powszechne, że wydawać by się mogło, iż istnieje pełne zrozumienie ich sensu i zakresu. Rzeczywistość jest jednak inna. Trafnie zaznacza psycholog E. Nęcka, że „twórczość jest pojęciem wieloznacznym, dlatego niezbyt dobrze funkcjonuje jako termin naukowy, chociaż samo zjawisko stanowi ważny i ciekawy przedmiot badań naukowych” (Nęcka, 2012, s. 11). Rzeczywiście stanowi ona obiekt zainteresowania filozofii, pedagogiki, socjologii, psychologii, antropologii, nauk o poznaniu czy takich specyficznych dyscyplin, poświęconych wyłącznie twórczości czy innowacji, jak ‘innovatyka’ czy ‘kreatologia’ (Giza, 1998, s. 58; Lipka, 2012a, s. 10). Każda z dyscyplin rozpatruje zjawisko twórczości ze swojego stanowiska, nieco inaczej je określając.

Wieloznaczność terminu może wynikać również z tego, że ma on swoje dzieje, jest odzwierciedleniem wiekowej tradycji kultury europejskiej. Poszczególni autorzy i badacze akcentują najczęściej tylko jeden aspekt zjawiska twórczości, pomijając pozostałe. Natomiast w badaniach nad twórczością przyjmuje się wielokierunkowe założenia metodologiczne i teoretyczne. Pojęcie twórczości na przestrzeni lat było stale modyfikowane i przekształcane, rozszerzeniu ulegał jego zakres, co wpływało także na zmianę treści. Poniżej zostały przedstawione wybrane definicje w perspektywie wybranych koncepcji z zakresu psychologii społecznej, pedagogiki, a także filozofii i socjologii. Po szerszą, bardziej wyczerpującą analizę warto sięgnąć do szeroko dostępnej w tym zakresie literatury naukowej i czasopism (por. Schulz, 1990; Giza, 1998; Lipka, 2012b).

Obecnie pojęcie „twórczość” jest używane w coraz bardziej rozmaitych kontekstach, na tyle trywialnych oraz powszednich, że często naukowcy i praktycy nie czują potrzeby jego uściślenia. Jest stale rozwijane, a zakres zastosowań zwiększany. Twórczość obejmuje jednostkę i jej podejście do świata, to, jak go postrzega, co o nim myśli, jak go odbiera i przekształca. Z tym ostatnim łączy się z podobnie niejednoznacznym i trudnym do operacjonalizacji w naukach społecznych pojęciem „praca” oraz jego humanistycznym odniesieniem – *homo faber* (człowiek zręczny, twórca) (Partycki, 2003, s. 60–71).

Tabela 1.

Wybrane definicje twórczości w perspektywie kilkudziesięciu lat

Pietrański, 1969, s. 10	„Aktywność przynosząca wytwory dotąd nieznanne, a zarazem społecznie wartościowe”
Clero, Gloton, 1976, s. 36	„Różnorodne produkty twórczej aktywności; jest czymś niezwykłym (coś nowego, nieoglądanego) i bardzo bliskim (oczekiwanym dziełem)”
Read, 1976, s. 31	„Proces, dzięki któremu powstaje coś, co przedtem nie miało ani kształtu, ani cech”
Suchodolski, 1980, s. 535	„Pewna postawa wobec życia mająca swój wyraz w umiejętności samodzielnego myślenia i rozwiązywania nieznanymi problemami i zadaniami; występuje tam, gdzie powstają nowe jakości i wartości będące wynikiem osobistych działań i poszukiwań”
Popek, 1985, s. 30	„Proces prowadzący do powstania nowego dzieła, uznanego przez pewną grupę ludzi jako zadowalające lub użyteczne w określonym czasie”
Zborowski, 1986, s. 20	„Ujęcie szerokie: wytwarzanie dzieł sztuki, działalność techniczna, naukowa, społeczna, a także tworzenie samego siebie; Ujęcie węższe: proces przeżyciowo-realizacyjny podporządkowany wytworowi, zaś wytwór powstający w tym procesie jest czymś względnie trwałym, istniejącym subiektywnie, nowym i wartościowym”
Okoń, 2001, s. 413	„Proces działania ludzkiego dający nowe i oryginalne wytwory, oceniane w danym czasie jako społecznie wartościowe. Twórczość może przejawiać się w każdej dziedzinie działalności ludzkiej, zarówno artystycznej i naukowej, jak organizacyjnej, technicznej, produkcyjnej i wychowawczej”
Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M., 2009, s. 182	„Działalność, której efektem jest wzbogacanie istniejących zasobów literatury, nauki, sztuki i techniki o nowe i zarazem oryginalne wytwory często nieprzemijającej wartości”
Pięga, 2013, s. 88	„Twórczość jest aktem zasadniczo realizacyjnym i konwencjonalnym, bazującym na zbieżności podzielanych interpretacji, ustanawiającym koniunkcję i – ze względu na element nowości, którego dostarcza – jednorazowym”

Źródło: opracowanie własne

Ciekawe, że starożytni Grecy, jak objaśnia historię pojęcia twórczości W. Tatarkiewicz w swoich słynnych *Dziejach sześciu pojęć*, w ogóle nie mieli

słowa na określenie owego. Mieli za to pojęcie „robić”, które, na przykład, nie odnosiło się do artysty. Twórczość nie była rozumiana i interpretowana w tak szerokim znaczeniu, jak współcześnie, ale była związana z wolnością, sugerowała swobodę działania, wtenczas jak artysta „naśladuje”, odtwarza rzeczy, które są w naturze, podporządkowuje się prawom, regułom (Tatarkiewicz, 2011, s. 294; por. Novikova, 2013, s. 102–103).

Jak już wcześniej wspomniano, w średniowieczu twórczość stała się wyłącznym atrybutem Boga. Istniała, ale ludzie nie byli do niej zdolni. Twierdzono, że człowiek nie tworzy nowych rzeczy, choć właściwa mu czynność robienia (łac. *facere*) ma pewne ‘umiejętności’. Jest jedynie naśladowcą, naśladuje przyrodę, odtwarza to, co Bóg już stworzył (ibidem, s. 298). Dopiero ludzie odrodzenia odzyskali to poczucie wolności, niezależności, twórczości. Wtedy przyjęto, że artysta tworzy nowy świat, nową rzeczywistość. W XVII w. polski poeta Kazimierz Maciej Sarbiewski odważył się użyć – choć tylko i wyłącznie w odniesieniu do poety – zwrotu „tworzy na nowo”, tworzy na podobieństwo Boga (ibidem). Wiek później ten zwrot pojawiał się już dużo częściej, znowu w towarzystwie wolności i wyobraźni. Określenia „twórca”, w odniesieniu do wszystkich artystów: poety, rzeźbiarza, muzyka, malarza, zaczęto używać dopiero w XIX w., stało się wręcz synonimem artysty (ibidem, s. 300–301, 304).

Tatarkiewicz mówi o twórczości jako tworzeniu rzeczy nowych (już nie *ex nihilo*, czyli z niczego), niebyłych, wymyślonych przez człowieka. Jest to zarówno proces, jak i wytwór tego procesu (ibidem). Taka twórczość w XX w. przeszła już do innych działów kultury, do nauki, do techniki, do wszystkich dziedzin ludzkiej produkcji. W XX w. powstał „klimat” dla innowacji, które są związane z twórczością: „boć twórczość poznaje się po nowości wytworów, a nowość pojawia się w dziełach nie tylko sztuki, ale również nauki czy techniki” (ibidem, s. 306). Mimo że nowość, jak przyznał sam Tatarkiewicz, jest pojęciem dość ogólnikowym, czy też bez względu na to, że podlega stopniowaniu, nie ma miary, a także posiada różne rodzaje, pochodzenie oraz skutki, przechodzi ona na pojęcie twórczości.

Nie tylko refleksja, ale także praktyka wskazują na to, że nie wszystko, co nowe, jest twórczością. Skutkuje to zatem brakiem ścisłej operacjonalizacji pojęcia twórczości. Tatarkiewicz dodał objaw „szczególnej zdolności, napięcia, energii umysłowej, talentu, geniuszu”, z czego stwierdził, że energia

umysłowa to jest druga ważna miara twórczości. Ważne jest również to, że wydając rzeczy nowe, twórczość rozszerza ramy naszego życia, „jest objawem potęgi i niezależności ludzkiego umysłu, objawem jego odrębności, niepowtarzalności”. Na dodatek wnosi zadowolenie w nasze życie, „uszcześliwia” zarówno tych prawdziwych twórców, jak i ich odbiorców albo inaczej jest również w pewnym sensie efektem społecznie realizującego się ‘porozumienia’ – wspólnoty podzielanych wartości estetycznych lub społecznego kontekstu funkcjonowania twórczości – a nie „indywidualnie artykułowanych deklaracji twórcy” (ibidem, s. 311; Piegza, 2013, s. 86).

Twórczość współcześnie jest działaniem zdefiniowanym społecznie. Przejawia się w zachowaniach, aktywności, stylu życia, postawach. Twórczość i twórcze podejście można stymulować także poprzez właściwą edukację. Analizując twórczość, uwzględnia się proces i dzieło twórcze, cechy osobowości oraz wartość i styl życia, czynności i zdolności (Popek, 2003, s. 13). Twórczość warto traktować podmiotowo, gdyż podmiot jest twórczy, jest wyposażony w specyficzne cechy. Działanie twórcze przebiega w psychice, umyśle twórcy, wpływa też na jego rozwój osobisty, naukę. Wzmoczone zainteresowanie zagadnieniem twórczości i aktywności twórczej wynika między innymi ze złożoności otaczającego świata.

Do aktywności twórczej obecnie zaliczamy też działania spontaniczne, samodzielne, wynikające z poznania, ciekawości. Przynoszą one nowe odkrycia dla każdej konkretnej jednostki ludzkiej, jednocześnie przyczyniając się do jej wszechstronnego, a przede wszystkim poznawczego i emocjonalnego rozwoju. Twórczość oznacza każdą aktywność człowieka, która wykracza poza pewne schematy, proste dostarczone informacje, jest związana z nowością. Człowiek jest twórczy, ponieważ nie ogranicza się do powielania, odwzorowywania, odtwarzania, imitacji (por. Novikova, 2017). Potrafi dać wiele nowego i oryginalnego, jest w stanie myśleć ponad schematami. W związku z tym, że wszelkie bodźce otrzymywane z otoczenia są niekompletne, człowiek stale poszukuje nowych informacji, stara się zrozumieć otaczający go świat, uformować go, scalić. Dzięki temu aktywność człowieka jest nieodłącznym elementem jego życia, czynnością nieuniknioną. Twórczość w tak szerokim ujęciu obejmuje jednostki komponujące, malujące, działające i myślące.

TWÓRCZOŚĆ A INNOWACJA

Twórczość, jako uprzywilejowana strefa wolności artystycznej, w perspektywie humanistyki zmienia się w twórczość jako źródło wartości z następnym etapem jej przemiany w innowację jako aplikację idei, teorii, pomysłu w perspektywie nauk o zarządzaniu czy ekonomii kreatywności. Jak stwierdził prof. D. Tanalski w swojej refleksji dotyczącej potrzeby humanistów, etyków i moralistów, działalność twórcza będzie się mieściła w społeczeństwie „zdominowanym przez przedsiębiorców różnego rodzaju” tylko o tyle, o ile twórcy – oraz naukowcy – potrafiliby umieścić ją w rynkowych mechanizmach kupna-sprzedaży zgodnie z wizją „nauki i sztuki jako towaru, który na ekonomicznym rynku musi udowodnić swoją użyteczną wartość i który o tyle ma rację bytu, o ile szczęśliwie nie zginie pod ciężarem działania prawa podaży i popytu” (Tanalski, 2011, s. 28).

Perspektywa ekonomiczna oraz nauk o organizacji i zarządzaniu traktuje o twórczości jako sposobie na problemy i wyzwania, szczególnie związane z szeroko pojętymi inicjatywą i przedsiębiorczością. Nowe idee są potrzebne jednak nie tylko jako nowość i tym samym wartość autoteliczna, powinny być użyteczne, zwiększać „natężenie i zakres innowacyjności przedsiębiorstwa”, podnosić efektywność organizacji, „wymuszać na niej postęp” (Bartnicka, 2014, s. 28; Domański, 2015, s. 303, 305). W poszukiwaniach najbardziej znanego i cytowanego określenia innowacji – również związanej z pojęciem twórczości (ang. *creation*, chociaż często niesłusznie zastępowane przez *creativity*, które w polskim dyskursie występuje jako kreatywność) – w perspektywie ekonomicznej wcześniej czy później zatrzymamy się przy koncepcji J. Schumpetera. Jego przemyślenia dały początek teorii innowacji, która przez ostatnie siedem dziesięcioleci skutkowałą ogromem zaawansowanych studiów o relacjach między innowacją a rozwojem społeczno-ekonomicznym (Hawkins, Davis, 2012, s. 285–286; Texeira, Silva, 2013, s. 477). Posługuje się on pojęciem wynalazku (ang. *invention*), który aby miał znaczenie, musi się zamienić w praktyczną innowację o charakterze dynamicznym, czyli musi zostać wdrożony w praktyce i sprawdzony na rynku, a także rozprzestrzenić się i w konsekwencji poprawić wydajność gospodarki. Wynalazek czy też odkrycie mogą być na tyle przełomowe, że proces transformacji może się przerodzić w słynną „twórczą destrukcję”, ale taka przełomowa innowacja jest

dużo rzadsza niż innowacja przyrostowa (Jasiński, 2017, s. 130). Na przykład w ekonomii ewolucyjnej innowacje są rozpatrywane jako jedna z przyczyn – obok kapitału ludzkiego i społecznego – zwiększania zysku firmy i użyteczności konsumentów. Zysk nie jest jednak celem firmy, jest miernikiem sukcesu innowacji, nagrodą za innowacyjność, która jest prawdziwym celem (Dąbrowski, 2016, s. 43). W warunkach współczesnych szybkich zmian technologicznych organizacja potrzebuje innowacji już nie tylko dla sukcesu konkurencyjnego, ale także dla zwykłego przetrwania na rynku (Dąbrowski, Kobilecki, 2014, s. 61).

W wymiarze organizacyjnym twórczość powinna być ściśle rozpatrywana nie tylko w związku z pojęciem innowacji jako procesu skutecznego wdrażania nowych i użytecznych idei czy zmiany organizacyjnej. Warto brać pod uwagę również ogólnie rozumianą przedsiębiorczość organizacyjną, a także takie czynniki twórczości, jak „kultura organizacyjna, klimat organizacyjny, przywództwo menedżerskie, projekt organizacji, zwłaszcza w wymiarach stopnia scentralizowania i poziomu formalizacji czy też strategii organizacji” (Bartnicka, 2014, s. 31, 35). Bardzo ważnym elementem refleksji dotyczącej związków twórczości, innowacyjności, a także przedsiębiorczości jest ich wymiar społeczny. Nie tylko przedmioty czy usługi komercyjne mogą funkcjonować z uszlachetniającym przydomkiem „innowacyjny”.

Od pewnego czasu na pierwszy plan w globalnym dyskursie publicznym wysunęły się innowacje społeczne (ang. *social innovations*), również oparte na dobrych, ciekawych, pożytecznych, ważnych pomysłach twórczych. Zatem innowacja to nie tylko kolejne techniczne ulepszenie tego i owego. Innowacje mogą być z natury społeczne, mogą stanowić praktyczne rozwiązanie problemów społecznych, takich jak partycypacja obywatelska, zdrowie, edukacja, nierówności, a także bezpieczeństwo społeczne, dobrobyt, kultura i życie codzienne ludzi zarówno w krajach rozwiniętych gospodarczo, jak i w gospodarkach wschodzących (Taipale, 2013, s. 3–9).

INNOWACJA W SOCJOLOGII

W myśli socjologicznej o innowacjach można zacząć rozważać już w kontekście podstawowej dla socjologii dychotomii statyki i dynamiki społecznej, zmian społecznych, a także ich źródeł makro- i mikrosocjologicznych.

O historii ludzkości, jako dziejach walki nowatorstwa i rutyny, oraz popę-dzie innowacyjnym, jako składniku natury ludzkiej, pisali już w XVIII w. A.R.J. Turgot i N. de Condorcet, natomiast A.J. Toynbee w swoich rozważa-niach nad prawidłowościami rozwoju cywilizacyjnego twierdził, że o postę-pie decyduje ostatecznie ludzka wynalazczość oraz naśladowanie elit przez masę (Szacki, 2006, s. 99, 713–714). Elity w tym rozumieniu to późniejsi tzw. inicjatorzy zmian – czyli podmioty inicjujący zmiany – w procesach in-stytucjonalizacji w duchu weberowskim. W tym kontekście pojawia się już samo pojęcie „innowacja” lub też nowatorstwo. Blisko jest również tradyc-ja i wartości tradycyjne. Zmiany społeczne, modernizacja rodem z okresu rewolucji przemysłowej oraz postindustrialnej wprowadziły pewnego ro-dzaju dysonans w wartościach tradycyjnych a „współczesnych”, przeciwsta-wiły je sobie. Okazało się, że ciągły rozwój oraz modernizacja w różnych dziedzinach instytucjonalnych zależą od stopnia zniszczenia ich elementów tradycyjnych. Później to podejście zmieniło się na bardziej oszczędne dla tradycji. Zostały uznane jej możliwości dla kształtowania sprzyjającego kli-matu dla procesów innowacyjnych pod warunkiem ich dobrego współdzia-łania oraz pewnych twórczych procesów wewnętrznej samoorganizacji zja-wisk i procesów społecznych (emergencji w rozumieniu luhmannowskim) (Kovalskyy, 2015, s. 36–38).

Innowacja w teorii socjologicznej znalazła się w koncepcji anomii spo-łecznej R.K. Mertona. W jego rozumieniu jest to przeciwieństwo konfor-mizmu społecznego, a dokładnie sposób indywidualnego przystosowania do określonych wzorów kulturowych w danym społeczeństwie, np. sukcesu w różnych wymiarach i dziedzinach życia człowieka (Merton, 2013, s. 204; także Novikova, 2016b). Klasyfikację typów indywidualnego przystosowania Merton zaproponował na podstawie analiz społeczeństwa amerykańskiego jeszcze w drugiej połowie lat 30., obok konformizmu – czyli stabilnej akcep-tacji określonych celów kulturowych oraz podążania w ich kierunku za po-mocą określonych dozwolonych środków zinstytucjonalizowanych, znalazł się tam również rytualizm jako przestrzeganie norm instytucjonalnych bez uznania dla celów, wycofanie jako kompletne nieprzystosowanie do spo-łeczeństwa oraz bunt jako sposób na tworzenie społeczeństwa alternatywne-go (Merton, 2013, s. 205–220). Jeżeli jednak mamy do czynienia z głęboką

internalizacją obowiązujących w danym społeczeństwie celów kulturowych albo – jak to ujął Merton – z wielkim emocjonalnym zaangażowaniem w cel, z podatnością na kulturowe naciski, wzrasta prawdopodobieństwo pojawienia się „innowacyjnej” strategii indywidualnego przystosowania. Taka jednostka nie przyswoiła w równie głębokim stopniu norm instytucjonalnych, które ograniczają środki prowadzące do osiągnięcia danego celu kulturowego – najczęściej jest to sukces materialny. Brak norm, ryzyko, presja w kierunku celów kulturowych sprzyjają zachowaniom dewiacyjnym, obok których właśnie Merton usytuował innowację.

Poczynania innowacyjne odbiegające od norm instytucjonalnych nie muszą jednak zawsze wywoływać oceny negatywnej, w końcu zmiana społeczna też zachodzi dzięki pewnym przedsięwzięciom ryzykownym, alternatywnym i innowacyjnym. W tej perspektywie warto w skrócie przypomnieć analizę instytucjonalizacji struktury normatywnej P. Sztompki, jej dwa sposoby: innowacje normatywne oraz, nawiązujące to mertonowskiej koncepcji, zinstytucjonalizowane omijanie reguł. U Sztompki innowacja przede wszystkim przejawia swój wymiar nowości, a mianowicie wiąże się z „odejściem od wcześniejszej tradycji, manifestacją oryginalności, kreatywności, nowatorstwa” (Sztompka, 2004, s. 420). Żeby zrozumieć przyczyny pojawienia się innowacji, należy sięgnąć do wymiaru podmiotowego, dość szczegółowo opracowanej listy innowatorów. Tutaj znajdzie się również miejsce dla różnorodnie rozumianego zjawiska twórczości, np. społeczno-psychologicznego w odniesieniu do innowacyjnych jednostek, których osiągnięcia muszą być uznane w mniejszym lub większym stopniu (charyzma).

W ramach struktury społecznej, na różnych jej szczeblach jedno z najważniejszych miejsc zajmują innowacyjne role, wobec których w danym kontekście społeczno-historycznym istnieją pewne stałe oczekiwania nie tylko co do przyzwolenia społecznego na podejmowanie innowacji, ale wręcz obowiązek (reformator wśród polityków, odkrywca wśród uczonych itd.). Bardzo ważną uwagą wobec tych roli jest ich dalsza instytucjonalizacja w innowacyjnych organizacjach, gdyż innowacja rodzi się też jako rezultat działań zbiorowych, jako efekt kooperacji, kreatywności kooperatywnej lub też społecznej. Temat kreatywności społecznej wymaga jednak szerszego opisu i zbadania, i zostanie podjęty w późniejszych opracowaniach. Oczywiście można również zgo-

dzić się z kolejną pozycją na liście innowatorów, ponieważ nie każda twórczość czy też kreatywność grupowa, a tym bardziej innowacja musi spełnić warunek instytucjonalizacji organizacyjnej. Do innowatorów należą również kręgi społeczne o charakterze nowatorskim, często kontrkulturowym lub kontestacyjnym, jeszcze częściej o pewnym stylu życia, którego alternatywny charakter staje się w społeczeństwie sieciowym dość szybko skomercjalizowany. Inny aktywny i bardzo wpływowy kolektywny podmiot innowacyjny to ruchy społeczne, ukierunkowane na osiągnięcie pewnego celu. Mniejszy potencjał innowacyjny ma inny, ale nie mniej ważny podmiot wymieniony przez Sztompkę – zwykli ludzie (Sztompka, 2004, s. 421–422). Warto zaznaczyć zatem, że w tej perspektywie innowacja tylko na tyle, na ile łączy się z jednostką ludzką, jako jej podmiotem, zachowuje swój humanistyczny składnik „twórczości” (por. Godin, 2008, s. 6). W większym stopniu socjologia przenosi akcent z twórczości na zmianę społeczną, i to ten składnik współcześnie jest na pierwszym planie w socjologicznych badaniach nad społeczeństwem globalnym.

PODSUMOWANIE

We współczesnym dyskursie publicznym dotyczącym zarówno twórczości, jak i innowacji możemy zauważyć bardzo optymistyczne spojrzenie na „twórczą” rolę każdej jednostki społecznej we współczesnym społeczeństwie opartym na współczesnych technologiach informacyjnych i komunikacyjnych, dających nieznaną dotąd możliwości prawie każdemu podłączonemu „do sieci”. Wydaje się zatem, że możemy mieć w tym miejscu do czynienia z tym ciekawszym (znów przywołując diagnozę Sztompki) przypadkiem podmiotu innowacyjnego umiejscowionego „wewnątrz systemu, którego strukturę normatywną poddaje zmianie”. Wszystkie aktualne zmiany społeczne na różnych poziomach życia jednostki i społeczeństwa, zachwycające ludzkość swoim zasięgiem, niezamierzonymi skutkami oraz siłą synergii, wydają się opowiadać za tym, że „podmiot ‘zanurzony’ w danej strukturze normatywnej, uwikłany w jej nakazy i zakazy” nagle się od nich uwolnił i podjął wysiłek zmiany (Sztompka, 2004, s. 423).

Taki twórczy podmiot z jednej strony może faktycznie zachować określoną swobodę, „margines tolerancji” wobec kulturowych nacisków szerszych

struktur społecznych. Z drugiej strony współczesny świat jest postrzegany przez podmioty aktywne, nieobojętne, twórcze jako coraz bardziej złożony, różnorodny, pełny sprzecznych norm i wartości nawet w obrębie jednego kraju czy kultury. To niewątpliwie sprzyja twórczości, wprowadzaniu innowacji oraz jej „dyfuzji” między segmentami społeczeństwa, a rzecznikom i entuzjastom wszelkich innowacji technicznych, społecznych i kulturowych daje powód mówić o nadejściu nowej, czwartej rewolucji industrialnej.

Literatura

- Antczak, B. (2013). *Aktywność uczniów na rzecz własnego rozwoju, jak również rozwoju szkoły*, „Journal of Modern Science” 4/19, s. 107–122. ISSN 1734-2031.
- Bratnicka, K. (2014). *Twórczość i innowacyjność w przedsiębiorstwie. Pośrednicząca rola przedsiębiorczości organizacyjnej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, nr 183, cz. 1, s. 28–37. ISSN 2083-8611.
- Chan, J., Mann, L. (2011). *Creativity and innovation in business and beyond: The social science perspective and policy implications*, London, New York: Routledge.
- Clero, C., Gloton, R. (1976). *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa: WSiP. ISBN 83-02-02668-9.
- Dąbrowski, I. (2016). *Mechanizmy sprzężeń zwrotnych a równowaga i dynamika systemu ekonomicznego*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH. ISBN 978-83-8030-060-6.
- Dąbrowski, I., Kobylecki, K. (2014). *The dualism of IT Department: the agency problem and uncertainty reduction in corporations*, „Journal of Management and Financial Sciences”, vol. VII, issue 17. ISSN 1899-8968.
- Domański, Z. (2015). *Innowacyjność w zarządzaniu organizacjami opartymi na wiedzy*, „Journal of Modern Science” 3/26, s. 289–309. ISSN 1734-2031.
- Giza, T. (1998). *Pedagogika twórczości w pracy nauczycielskiej*, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego. ISBN 83-7133-096-0.
- Hawkins, R., Davis, Ch. (2012). *Innovation and experience goods: a critical appraisal of a missing dimension in innovation theory*, „Prometheus” vol. 30, No. 3, s. 235–259. ISSN 0810-9028, <http://dx.doi.org/10.1080/08109028.2012.716224>.
- Jasiński, L.J. (2017). *Dlaczego państwa świata różni innowacyjność?*, „Journal of Modern Science” 2/33, s. 129–145. ISSN 1734-2031.

- Kovalskyy, H. (2015). *Tradycjonalistskyy konstrukt ukrainskoho sotsiumu. Monografia*, Vinnytsya: Nilan LTD (in Ukrainian). ISBN 978-966-924-044-6.
- Kupisiewicz, Cz., Kupisiewicz, M. (2009). *Słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 9788301156350.
- Lipka, A. (2012a). *Ekonomia kreatywności – z pogranicza kreatologii i ekonomii*, [w:] A. Lipka, S. Waszczak (red.), *Ekonomia kreatywności. Jakość kapitału ludzkiego jako stymulator wzrostu społeczno-gospodarczego*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”. ISBN 978-83-7875-019-2, ISSN 2083-8611.
- Lipka, A. (2012b). *Wybrane teorie twórczości – wnioski dla kształtowania kreatywnego kapitału ludzkiego. Kształtowanie kreatywnego kapitału ludzkiego (wybrane zagadnienia)*, „Studia Ekonomiczne. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach”, nr 83, s. 11–35. ISBN 978-83-7246-746-1, ISSN 2083-8611.
- Merton, R.K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 83-01-138769.
- Nęcka, E. (2012). *Psychologia twórczości*, Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne. ISBN 978-83-7489-412-8.
- Novikova, K. (2017). *Imitacja w wybranych koncepcjach i kontekstach społeczno-kulturowych*, Józefów: WSGE im. Alcide De Gasperi.
- Novikova, K. (2016a). *Informacja, wiedza, technologia w wybranych koncepcjach zmiany społecznej*, „Journal of Modern Science” 2/29, s. 71–92. PL ISSN 1734-2031.
- Novikova, K. (2013). *Twórczość a odtwórczość: piractwo internetowe w edukacji*, [w:] T. Graca (red.), *Bezpieczna szkoła: założenia i realia*, Józefów: Wydawnictwo WSGE im. Alcide De Gasperi, s. 100–114. ISBN 978-83-62753-38-3.
- Novikova, K. (2016b). *Zarządzanie sukcesem w rozwoju osobistym*, „Journal of Modern Science” 4/31, s. 157–176. ISSN 1734-2031.
- Okoń, W. (2001). *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”. ISBN 83-88149-41-5.
- Partycki, S. (2003). *Zarys teorii socjologii gospodarki*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. ISBN 83-7306-193-2.
- Piegeza, J. (2013). *Twórczość, produkcja i komunikacja – zbieżności i sprzeczności w epoce kodu*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1, s. 85–102, doi: 10.2478/kultura-2013-0005. ISSN 0023-5172.
- Pietrasieński, Z. (1969). *Myslenie twórcze*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. ISBN 83-208-0953-3.

- Popek, S. (2003). *Człowiek jako jednostka twórcza*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Popek, S. (1985). *Twórczość artystyczna w wychowaniu dzieci i młodzieży*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. ISBN 83-02-01622-5.
- Read, H. (1976). *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław: Ossolineum.
- Schulz, R. (1990). *Twórczość. Społeczne aspekty zjawiska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 9788301095611.
- Sorokin, P. (2009). *Ruchliwość społeczna*, przeł. J. Słomczyńska, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN. ISBN 978-83-7683-002-5.
- Suchodolski, B. (1980). *Pedagogika. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 83-01-00444-4.
- Szacki, J. (2006). *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 13-978-83-01-13844-8.
- Sztompka, P. (2004). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków: Znak. ISBN 83-240-0218-9.
- Taipale, I. (red.) (2013). *100 social innovations from Finland*, Helsinki: Finnish Literature Society. ISBN 978-952-222-463-7.
- Tanalski, D. (2011). *Czy humaniści, etycy i moralisci są potrzebni? Czyli o potrzebie reformy pedagogiki*, „Journal of Modern Science” 2/9, s. 23–36. ISSN 1734-2031.
- Tatarkiewicz, W. (2011). *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. ISBN 978-83-01-16670-0.
- Teixeira, A.A.C., Silva, J.M. (2013). *The intellectual and scientific basis of science, technology and innovation research*. *Innovation*, „The European Journal of Social Science Research”, vol. 26, No. 4, s. 472–490, <http://dx.doi.org/10.1080/13511610.2013.786910>.
- Tomaszewski, T. (1967). *Aktywność człowieka*. [w:] M. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski, *Psychologia jako nauka o człowieku*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Tyszkowa, M. (1977). *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. ISBN 83-02-04053-3.
- Zaborowski, J. (1986). *Rozwijanie aktywności twórczej dzieci*, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. ISBN 83-02-03050-3.

Źródła internetowe

Godin, B. (2008). *Innovation: The history of a category*. Project on the Intellectual History of Innovation. Working Paper No. 1, <http://www.csiic.ca/PDF/IntellectualNo1.pdf> [dostęp: 15.07.2017].

Endnotes

¹ DOI: 10.13166/jms/76999.

NAUKI SPOŁECZNE
SOCIAL SCIENCES

